

МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ТА МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКУ В УКРАЇНІ У ДОВОЄННИЙ ПЕРІОД ТА ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

MIGRATION PROCESSES AND MIGRATION POLICY IN UKRAINE IN THE PRE-WAR PERIOD AND DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Деревянко Н.З., доктор філософії в галузі права, доцент,
декан юридичного факультету,

Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука
ORCID ID: 0000-0002-4749-6782

Кравченко О.С., к.ю.н.,
член-кореспондент Академії адміністративно-правових наук,
старший науковий співробітник,

Науково-дослідний інститут публічного права
ORCID ID: 0009-0006-9406-3206

У статті проаналізовано міграційні процеси в Україні у довоєнний період та під час російсько-української війни, а також еволюцію міграційної політики держави. Зауважено, що міграційні процеси відігравали значну роль у соціально-економічному розвитку України, формуючи демографічну структуру та ринок праці. Відзначено, що повномасштабне вторгнення РФ кардинально змінило міграційну ситуацію, спричинивши значне переміщення населення як всередині країни так і за її межі. У зв'язку з цим, підкреслено нагальну потребу вивчення нових міграційних потоків, їхніх масштабів, напрямків та соціально-економічних наслідків для ефективного реагування на гуманітарну кризу та планування повоєнного відновлення. Наголошено, що ефективна міграційна політика є ключовим інструментом для управління міграційними процесами, захисту прав людини та забезпечення національної безпеки й сталого розвитку держави. У статті розглянуто міграційні процеси в Україні з перших років незалежності, зокрема, проаналізовано період репатріації, трудової міграції та їх тенденцій і наслідків для України. Проаналізовано причини інтенсифікації міграційних процесів в Україні в останнє десятиліття, серед яких виділено анексію АР Крим, початок бойових дій на Донбасі, запровадження безвізового режиму з ЄС та повномасштабне вторгнення РФ у 2022 р. Розглянуто вплив російсько-української війни на характер міграційних потоків, включаючи вимушену евакуацію, зміну напрямків та мотивацій трудової міграції, а також проблеми дефіциту робочої сили в Україні. Проаналізовано соціальні, економічні та демографічні наслідки міграційної кризи, спричиненої агресією РФ, включаючи гуманітарну кризу, руйнування соціальних зв'язків, втрату людського капіталу та скорочення населення. У статті розглянуто еволюцію міграційної політики України, її сильні та слабкі сторони, проаналізовано Стратегію державної міграційної політики України на період до 2025 р., її цілі, пріоритетні напрями та виклики реалізації. Наголошено на необхідності цілісного підходу до управління міграційними процесами для забезпечення повоєнної відбудови та сталого розвитку України.

Ключові слова: міграційні процеси, міграційна політика, трудова міграція, внутрішньо переміщені особи, біженці, репатріація, демографічні зміни, соціально-економічні наслідки, стратегія міграційної політики, управління міграцією, виклики міграції, повоєнне відновлення.

The article analyzes migration processes in Ukraine in the pre-war period and during the Russian-Ukrainian war, as well as the evolution of the state's migration policy. It is noted that migration processes played a significant role in the socio-economic development of Ukraine, shaping the demographic structure and labor market. It is emphasized that the full-scale invasion of the Russian Federation radically changed the migration situation, causing significant displacement of the population both within the country and abroad. In this regard, the urgent need to study new migration flows, their scale, directions, and socio-economic consequences for effective response to the humanitarian crisis and post-war recovery planning is underlined. It is emphasized that an effective migration policy is a key instrument for managing migration processes, protecting human rights, and ensuring national security and sustainable development of the state. The article examines migration processes in Ukraine from the first years of independence, in particular, analyzes the period of repatriation, labor migration, and their trends and consequences for Ukraine. The reasons for the intensification of migration processes in Ukraine in the last decade are analyzed, among which the annexation of the Autonomous Republic of Crimea, the beginning of hostilities in Donbas, the introduction of a visa-free regime with the EU, and the full-scale invasion of the Russian Federation in 2022 are highlighted. The impact of the Russian-Ukrainian war on the nature of migration flows is considered, including forced evacuation, changes in the directions and motivations of labor migration, as well as the problems of labor shortages in Ukraine. The social, economic, and demographic consequences of the migration crisis caused by the aggression of the Russian Federation are analyzed, including the humanitarian crisis, the destruction of social ties, the loss of human capital, and population decline. The article examines the evolution of Ukraine's migration policy, its strengths and weaknesses, and analyzes the Strategy of the State Migration Policy of Ukraine for the period up to 2025, its goals, priorities, and implementation challenges. The necessity of a holistic approach to the management of migration processes to ensure post-war reconstruction and sustainable development of Ukraine is emphasized.

Key words: migration processes, migration policy, labor migration, internally displaced persons, refugees, repatriation, demographic changes, socio-economic consequences, migration policy strategy, migration management, migration challenges, post-war recovery.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження міграційних процесів та міграційної політики в Україні у довоєнний період та під час російсько-української війни зумовлена низкою вагомих чинників. По-перше, міграційні процеси завжди відігравали значну роль у соціально-економічному розвитку України, формуючи її демографічну структуру та ринок праці, тому аналіз довоєнної міграційної динаміки є важливим для розуміння попередніх тенденцій та викликів, з якими стикалася держава у цій сфері. По-друге, повномасштабне вторгнення РФ на територію

України кардинально змінило міграційну ситуацію в країні, спричинивши безпрецедентну хвилю внутрішнього та зовнішнього переміщення населення. Вивчення цих нових міграційних потоків, їхніх масштабів, напрямків та соціально-економічних наслідків є критично важливим для адекватного реагування на гуманітарну кризу та планування повоєнного відновлення. По-третє, ефективна міграційна політика є ключовим інструментом для управління міграційними процесами, захисту прав мігрантів та біженців, а також для забезпечення національної без-

пеки і сталого розвитку держави в умовах війни та після її завершення. Аналіз еволюції міграційної політики України, її сильних та слабких сторін у довоєнний період та під час війни, а також вироблення рекомендацій щодо її вдосконалення є нагальною потребою. Таким чином, комплексне дослідження міграційних процесів та міграційної політики в Україні у зазначений період має не лише теоретичне значення для поглиблення наукових знань про міграцію в умовах збройного конфлікту, але й практичну цінність для розробки ефективних стратегій реагування на міграційні виклики та формування людиноцентричної міграційної політики в майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження міграційних процесів в Україні охоплює аналіз теоретичних засад міграції, впливу трудової міграції на економіку, статистичних даних щодо біженців та внутрішньо переміщених осіб, адаптації українців за кордоном, та нормативно-правових актів, що формують міграційну політику держави, з метою комплексного вивчення динаміки, причин та наслідків міграційних рухів у довоєнний та воєнний періоди.

Метою статті є комплексний аналіз міграційних процесів та еволюції міграційної політики в Україні у довоєнний період та під час повномасштабної російсько-української війни, виявлення ключових тенденцій, викликів та особливостей управління міграцією в умовах збройного конфлікту.

Виклад основного матеріалу. У перші роки після здобуття незалежності Україна зазнала тимчасового приросту населення, зумовленого поверненням на батьківщину значної кількості українців, кримських татар та представників інших національностей, які раніше проживали за межами держави, що частково компенсував втрати, спричинені негативним природним приростом. Упродовж 1991–1993 рр. в Україну репатріювалися 88,5 тис. кримських татар, що становило близько 7 % усіх іммігрантів, а загалом у наступні роки поступово зростала частка вихідців з України серед іммігрантів, досягнувши 64 % у 2002 р. Завдяки цьому процесу питома вага українців у загальній структурі населення зросла з 72,7 % у 1989 р. до 77,8 % у 2001 р., а чисельність кримських татар збільшилася більш ніж у п'ять разів, сягнувши 248,2 тис. осіб [1]. Проте згодом інтенсивність повернень почала знижуватися, натомість посилювалася трудова міграція українців за кордон, яка набула сезонного та циркулярного характеру. Так, за даними World Migration Report 2022, Укра-

їна входить до першої десятки країн світу з найбільшою кількістю трудових мігрантів, посідаючи 8-ме місце з орієнтовною чисельністю 5,5–6 мільйонів громадян, які працюють за кордоном (значна частка з них – понад 1,5 мільйона осіб – здійснювала трудову діяльність у Польщі [2]). Як зауважують Л.М. Федоришина та О.І. Шевчук на період до повномасштабного вторгнення основними тенденціями міграційних процесів були «найбільша частка трудових мігрантів проживає в прикордонних територіях нашої країни; за кордон більшою мірою виїжджають жителі сільських територій; основна частка мігрантів – віком 30-50 років; одружені люди більш залучені до трудової міграції, ніж неодружені; чоловіки більшою мірою є потенційними мігрантами» [3, с. 430].

Основними наслідками трудової міграції для України у період 1991-2022 рр. стало збільшення грошових переказів, зниження безробіття, набуття кваліфікації та професійного досвіду, покриття дефіциту фахівців, стимулювання продуктивності, втрата людського капіталу, демографічна криза, руйнування сімей, дефіцит робочої сили, соціальна напруга, зростання соціального сирітства та ін. (табл. 1)/

Аналізуючи причини інтенсивного посилення міграційних процесів в Україні останнього десятиліття, можна дійти висновку, що на них вплинув цілий комплекс масштабних соціополітичних і економічних потрясінь. Зокрема, серед ключових рушіїв стало – анексія АР Криму та початок бойових дій на Донбасі у 2014 р., запровадження безвізового режиму з ЄС у 2017 р., а також повномасштабна війна, розв'язана росією у 2022 р., що спричинило не лише фізичну руйнацію територій, знищення критичної інфраструктури, медичних і освітніх установ, а й масову втрату житла, роботи та стабільного доходу, що, у свою чергу, призвело до масштабного внутрішнього і зовнішнього переміщення населення.

Слід зауважити, що повномасштабне вторгнення росії в Україну радикально змінило характер міграційних процесів – від первинної хвилі вимушеної евакуації до більш свідомої та прагматичної трудової міграції, адже мігранти другої хвилі, на відміну від початку війни, орієнтовані не лише на безпеку, але й на професійну реалізацію, вищу якість життя та соціальну стабільність. Наразі, значна частина українців виїжджає через відсутність роботи, нестабільні умови життя, перебої з електропостачанням і перспективи важкої зими, особливо це стосується внутрішньо переміщених осіб, які не змогли інтегруватися у нових

Таблиця 1

SWOT-аналіз наслідків міжнародної трудової міграції

Позитивні наслідки	Негативні наслідки
Для країн-імпортерів:	
– отримання дешевої та молодшої робочої сили для виконання неprestижної роботи; – залучення готових висококваліфікованих спеціалістів, що сприяє економічному та науковому розвитку; – прискорення економічного зростання та збільшення державного бюджету завдяки зростанню виробництва	– виникнення додаткових проблем, пов'язаних із соціальним захистом іммігрантів; – відтік національної валюти у формі переказів за кордон; – втрата навчених спеціалістів-іммігрантів після їхнього повернення додому.
Для країн-експортерів:	
– отримання валютних переказів від іммігрантів, що збільшує валютну масу; – ослаблення проблеми безробіття завдяки виїзду частини працездатного населення; підвищення кваліфікації іммігрантів, які повертаються на батьківщину, з набутим закордонним досвідом	– втрата висококваліфікованих спеціалістів («відтік розумів»); – додаткові витрати з бюджету на підготовку нових фахівців замість тих, що виїхали; – виникнення тенденції до спаду темпів економічного зростання через нестачу кваліфікованих кадрів.
Можливості	Загрози
– поглиблення міжнародної співпраці у сфері трудової міграції; – укладання міжнародних угод для захисту прав мігрантів; – використання досвіду та знань мігрантів для розвитку економіки країн-експортерів після їхнього повернення; регулювання міграційних процесів на державному та міжнародному рівнях для мінімізації негативних наслідків	– посилення конкуренції за трудові ресурси на світовому ринку; – нестабільність економічної ситуації в країнах-реципієнтах; – потенціал для соціальної напруги в країнах-імпортерах; – погіршення демографічної ситуації в країнах-експортерах; – недостатнє регулювання нелегальної міграції

регіонах України. Водночас спостерігається зростання трудової міграції серед висококваліфікованих спеціалістів – медиків, інженерів, IT-фахівців, які прагнуть легального працевлаштування за кордоном у країнах ЄС. Міграційні процеси зумовлені російсько-українською війною загострюють дефіцит робочої сили в Україні, що вже визнається бізнесом як одна з головних загроз економічній стабільності, адже, брак кадрів, особливо в технічних галузях і серед «білих комерційців», впливає на зниження продуктивності, обмежує розвиток підприємництва та ускладнює післявоєнне відновлення.

Станом на 23.04.2025 р., за офіційними даними Міністерства соціальної політики України, кількість зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб (ВПО) досягла 4 594 270 осіб, з них 40,29 % чоловіків, 59,71 % жінок (дітей – 18,86 %) [5; 6]. За даними Євростату статус тимчасового захисту в країнах ЄС станом на 30.11.2024 р. мали 4,2 млн. українських біженців, з них чоловіків 23,1 %, жінок 44,9 % та дітей 32 % [7].

Слід зауважити, що навіть після завершення бойових дій і скасування воєнного стану масові міграційні потоки в Україні навряд чи припиняться, оскільки очікується, що післявоєнна мобільність населення формуватиметься під впливом глибоких демографічних зрушень, економічної турбулентності, руйнацій інфраструктури та трансформації ринку праці. Повернення частини громадян, які виїхали за кордон, супроводжуватиметься продовженням внутрішньої міграції, оскільки багато внутрішньо переміщених осіб не мають змоги повернутися додому через знищене житло або триваючу небезпеку – особливо у разі затяжного конфлікту чи «замороженого» сценарію війни.

Міграційна криза, спричинена повномасштабною агресією РФ проти України, супроводжується низкою складних і переважно деструктивних соціальних наслідків (гуманітарна криза, руйнування соціальних зв'язків, соціальна напруга в прийомних країнах, проблеми інтеграції), економічних наслідків (втрата робочої сили, зниження споживчого попиту, зростання навантаження на соціальні системи, втрата економічного потенціалу), демографічних наслідків (скорочення та старіння населення, зміна статеві-вікової структури населення, зниження рівня народжуваності) та ін. Усі ці фактори засвідчують, що наслідки міграційної кризи мають комплексний і глибоко взаємопов'язаний характер, що потребує системного підходу до їх подолання як на національному, так і на міжнародному рівнях. Зокрема, загальна частина Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 р. визначає, що «в умовах глобальної інтенсифікації міграційних процесів, активної участі населення України в таких процесах зростає необхідність ефективного державного регулювання в зазначеній сфері, яке є передумовою використання позитивного потенціалу міграції з метою розвитку, мінімізації її негативних наслідків, забезпечення прав і свобод мігрантів та усього населення. У зв'язку з цим удосконалення міграційної політики повинно бути одним із пріоритетів державної політики» [8].

Як зауважують І.А. Семенець-Орлова та О.О. Пилипенко міграційну політику можна розглядати у двох розуміннях:

- в широкому розумінні, яке підкреслює інтегрованість міграційної політики в загальнодержавну політику та розглядає її як важливий елемент, що залежить від устрою держави, цілей та пріоритетів у різних сферах (оборона, економіка, соціальна сфера тощо) та державна концепція, спрямована на ефективне управління міграційними процесами відповідно до потреб держави;

- вузьке розуміння міграційної політики фокусується на конкретних аспектах міграції, таких як зміна чисельності та складу мігрантів, напрямки їх руху, розселення, а також процеси їх соціальної адаптації та інтеграції, що підкреслює відповідність міграційної політики поточним і стратегічним інтересам держави [9, с. 7].

Протягом усього періоду незалежності міграційна політика України характеризувалася як переважно реактивна та фрагментарна, з періодичними спробами вдосконалення, але без чіткої довгострокової стратегії і послідовної імплементації та характеризується такими рисами, як: реактивність (політика часто формувалася у відповідь на нагальні міграційні виклики (наприклад, збільшення нелегальної міграції, трудова міграція українців за кордон, приплив біженців) замість того, щоб бути проактивною та передбачати майбутні тенденції); фрагментарність (різні аспекти міграції регулювалися окремими законами та підзаконними актами, часто без належної координації між різними державними органами, що призводило до неузгодженості та неефективності); недостатність стратегічного бачення (тривалий час була відсутня єдина, комплексна державна міграційна стратегія, яка б визначала довгострокові цілі та пріоритети у сфері міграції); акцент на контролі, а не на управлінні (на початкових етапах незалежності значна увага приділялася контролю за міграційними потоками та боротьбі з нелегальною міграцією, тоді як питання інтеграції мігрантів та використання позитивного потенціалу міграції залишалися менш пріоритетними); зазнавала впливу зовнішніх факторів (міграційна політика України значною мірою зазнавала впливу зовнішніх факторів, таких як безвізовий режим з ЄС, трудова міграція до сусідніх країн, а також геополітична ситуація в регіоні); періодичні спроби реформування (потягом незалежності робилися спроби вдосконалити міграційне законодавство та інституційну базу, проте ці реформи не завжди були послідовними та всеохопними). Сучасна українська міграційна політика орієнтована на інтеграцію до європейського простору, а її пріоритетами є мінімізація ризиків, пов'язаних з нелегальною міграцією, боротьба з транскордонною злочинністю, захист прав людини та одночасне використання позитивного потенціалу міграційних процесів.

Змістовно міграційна політика охоплює нормативно-правовий, інституційний і ресурсний (матеріально-технічний) компоненти, реалізується на локальному, регіональному, національному та міжнародному рівнях через взаємодію державних органів і громадянського суспільства. Відтак, міграційна політика може бути визначена як цілісна діяльність держави та неурядових інституцій, спрямована на формування та реалізацію комплексу правових, управлінських, економічних і соціальних механізмів для регулювання міграційних процесів, забезпечення національної безпеки, підтримання соціальної гармонії та ефективне використання людського капіталу в контексті глобальних трансформацій і регіональних викликів.

Зокрема, у Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року визначено, що «Метою Стратегії є спрямування зусиль держави і суспільства на формування та реалізацію державної міграційної політики, яка б позитивно впливала на консолідацію української нації та безпеку держави, прискорювала соціально-економічний розвиток, сприяла уповільненню темпів депопуляції, стабілізації кількісного та якісного складу населення, задоволенню потреб економіки в робочій силі, відповідала міжнародним стандартам і міжнародним зобов'язанням України» [8].

У контексті повномасштабної збройної агресії РФ проти України відбулося суттєве коригування державної міграційної стратегії з урахуванням нових безпекових викликів та соціально-економічних пріоритетів. Основна увага була зосереджена на забезпеченні національної безпеки, посиленні міжнародного партнерства, модернізації системи державного управління, підвищенні рівня добробуту населення, а також розробці ефективних інструментів для повернення українських громадян, які перебувають за межами держави, шляхом стимулювання та створення сприятливих умов для їх реінтеграції в українське суспільство.

У рамках стратегічних цілей у сфері міграційної політики та мобільності населення окреслено комплекс пріоритетних напрямів: спрощення процедур для реалізації права на свободу пересування громадян України; зменшення негативних наслідків еміграційних процесів та максимізація їх позитивного впливу на розвиток країни; створення умов для добровільного повернення й соціальної адаптації трудових мігрантів та осіб, яким було надано тимчасовий захист за кордоном. Особливу увагу приділено сприянню легальній імміграції відповідно до економічної та соціальної політики держави, інтеграції іноземців та осіб без громадянства, які на законних підставах проживають в Україні, удосконаленню візового режиму, зміцненню потенціалу консульських установ, розвитку інструментів інтегрованого прикордонного контролю, забезпеченню дотримання міграційного законодавства, а також підтримці осіб, які були змушені залишити територію, охоплені бойовими діями.

Стратегія, що реалізується, має як очевидні переваги (зокрема, комплексний підхід, орієнтація на громадян України, сприяння легальній міграції, посилення інституційної спроможності, врахування гуманітарних аспектів), так і низку системних викликів (зокрема, відсутність чітких механізмів реалізації та індикаторів успіху, недостатня увага до причин міграції, слабкий механізм коорди-

нація між різними органами, нестача належного балансу між контролем та інтеграцією мігрантів та ін.) [8].

Висновки. Після здобуття незалежності Україна пройшла кілька етапів міграційної трансформації – від репатріації та повернення українців і кримських татар у 1990-х роках до стрімкого зростання трудової еміграції та вимушеного переміщення населення у 2010–2020-х роках. Соціально-економічні кризи, анексія Криму, війна на Донбасі, впровадження безвізового режиму та повномасштабне вторгнення росії у 2022 році зумовили зміну характеру міграційних потоків: від тимчасової евакуації до прагматичної мобільності з орієнтацією на довгострокове проживання за кордоном. Масштабна зовнішня та внутрішня міграція спричинила комплексні соціально-економічні та демографічні наслідки: скорочення народжуваності, втрату людського капіталу, розрив сімейних зв'язків, перенавантаження інфраструктури, зниження якості послуг у країнах перебування та виклики інтеграції. Натомість міграційна політика України залишалася фрагментарною, з обмеженою ефективністю у сфері репатріації, підтримки ВПО та утримання кваліфікованих кадрів. Попри численні виклики, потенціал української діаспори та мігрантів розглядається як важливий ресурс для повоєнної відбудови держави, що вимагає цілісного, стратегічно обгрунтованого підходу до управління міграційними процесами в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Малиновська О.А. РЕПАТРИАЦІЯ. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Repatriatsiia
2. Трудова міграція: чи побільшає українських заробітчан у 2022 році. ЕБА. URL: <https://eba.com.ua/trudova-migratsiya-chy-pobilshaye-ukrayinskyh-zarobitchan-u-2022-rotsi/>
3. Федоришина Л.М., Шевчук О.І. Вплив міграційних процесів в Україні на модернізацію економіки. Соц.-ек.проблеми сучасного періоду України, 2013, Вип. 3(101). С. 427-433. URL: [https://ird.gov.ua/sep/sep20133\(101\)/sep20133\(101\)_427_FedoryshynaLM,ShevchukOI.pdf](https://ird.gov.ua/sep/sep20133(101)/sep20133(101)_427_FedoryshynaLM,ShevchukOI.pdf)
4. Кількість біженців з України в ЄС знову зросла і складає 4,2 мільйона – дані Євростату. Радіо.Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-yevrostat-bizhentsi-ukrayintsi/33276981.html>
5. Внутрішньо переміщені особи. Інформаційно-обчислювальний центр Мінсоцполітики. URL: <https://www.ioc.gov.ua/analytics/dashboard-vpo>
6. Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні (опитування загального населення) Міжнародної організації міграції(квітень 2024 р.) URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd1461/files/reports/IOM_UKR_GPS_Internal%20Displacement%20Report_Round%2016_UA_June%202024.pdf
7. Українські біженці після трьох років за кордоном. Четверта хвиля дослідження (аналітична записка). Центр економічних стратегій. URL: https://ces.org.ua/refugees_fourth_wave/
8. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 р. № 482-р. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#Text>
9. Семенець-Орлова І.А., Пилипенко О.О. Міграційна політика: поняття, сутність, методологія формування та економічні аспекти. *ECONOMICS: time realities*. №2 (72), 2024. С. 5-12. URL: <https://economics.net.ua/files/archive/2024/No2/5.pdf>